

Szilágyi Ákos

A nyúl filozófiája

*E világ kietlen katlan,
Szörnyű hely s komfort se sok.
Szél nyög, nyúl sír – nem szokatlan
S széttépik vad farkasok.*

(Nyikolaj Olejnyikov¹)

„A nyúl filozófiája: a filológiai kutatások váratlan távlatai” – ezzel a címmel tartott ez év háborús nyarán konferenciát Szentpéterváron az Oroszországi Tudományos Akadémia Orosz Irodalmi Intézete. De mielőtt még átadnánk

¹ Nyikolaj Makarovics Olejnyikov (1898-1937). Az 1920-1930-as évek orosz abszurd költészetének egyik legeredetibb alakja: halkszavú lírikus, frenetikus paródiák szerzője és filozófus, akinek neve eggyé vált az OBERIU-csoport (Danyiil Harmsz, Alekszandr Vvegyenszkij, Jevgenyij Svarc) történetével. Fiatlon, a sztálini „nagy terror” áldozataként vesztette életét. Idézett verse („Страшно жить на этом свете, // В нем отсутствует уют, - // Ветер воет на рассвете, // Волки зайчика грызут.”) ma szállóige, nagyjából a „hja kérem, az élet nem habos torta” jelentésében.

magunkat az osztatlan örömnél, hogy lám, a nyúlfilozófiai kutatások terén Oroszország kezd lassan fölzárkózni a fejlett Nyugathoz, józanul és tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy a lökést ehhez a konferenciához is az orosz civilizáció „első mozgatója” – az állam – adta meg, még ha nem is közvetlenül, hanem valamilyen különös ricochet, geller, visszapattanás formájában. A nyúlfilozófiai konferencia ötlete ugyanis nem az intézeti kapszlit kapdosó orosz filozófusok elfakult fejéből, hanem az állam busa, innovációktól zsongó fejéből pattant ki. Legalábbis egyik fejéből, hiszen az államnak sok feje van (gyakran még a fején is fejek nőnek), és azt sem tudja néha, melyikhez kapjon alattvalói ostoba csínytevései, vérlázító hálátlansága vagy rosszindulatú aknamunkája láttán. Nem csoda, ha az orosz államfő – a fejek feje – régóta elégedetlenül figyelve a kultúra területén eluralkodó fejetlenséget, tavaly novemberben egy olyan átfogó tervezet elkészítésére utasította a kulturális tárca vezetőjét, leghűségesebb miniszterét, melyben végre lefektetik a poszt-posztszovjet orosz állam kultúrpolitikájának alapjait.

Az állami kultúrpolitika alapjai [Osznovi goszudarsztvennoj kulturnoj polityiki, rövidítve: OGKP, magyarul: ÁLKULTPOLLAP] című munkatervet az oroszországi Kulturális Minisztérium mellett működő munkabizottság – a kulturális miniszterhelyettes, Vlagyimir Arisztarhov aláírásával – idén áprilisában tette közzé ezzel a sokatmondó alcímmel: *Az Egységes Kulturális Kód bevezetése*. A dokumentum, melynek alapvetése még nem tekinthető hivatalos kultúrpolitikai doktrínának, az egységes kódot így adja meg: Oroszország öntörvényű és összehasonlíthatatlan civilizáció, sem nem Nyugat,

sem nem Kelet, továbbá: „Oroszország nem Európa”. Az előtt a pályázó előtt, aki mostantól ezt a merőben új kódot beüti az alapítványi-államkincstári pénzküldő automatába, Szezámként fog fölárulni az állam fala. A civilizációs idegen előtt azonban, aki nem ismeri a kódot, netán szántsándékkal – rosszindulatból, csakazértis – idegen kódot üt be, a Szezám-fal örökre zárva marad (az ám, Szezám!): „Az egységes kulturális kód megőrzése megköveteli – írják az ÁLKULTPOLLAP szerzői –, hogy az állam ne támogassa azokat a kulturális projekteket, amelyek a társadalomra töle idegen értéknormákat kívánnak ráerőszakolni....Semmiféle hivatkozás »alkotói szabadságra« és »nemzeti sajátosságokra« nem adhat felementést olyan magatartásformáknak, amelyek Oroszország hagyományos értékrendje szempontjából elfogadhatatlanok. A világnézet hiánya vagy idegen értékek terjesztése – egyebek mellett a pszeudoművészet csatornáin keresztül – pszichés zavarokat idéz elő a társadalomban, ami a bűnözés, az alkoholizmus, a kábítószerfogyasztás, továbbá az elhagyott gyerekek és öngyilkosságok számának, nemkülönben a megbetegedési és halandósági mutatóknak a növekedésében mutatkozik meg. Semmiféle formai kísérletezés nem szolgálhat menlevélként a társadalmunk értéktudatával ellentétes tartalmak terjesztésére. A minimum, ami az államtól elvárható, hogy az ilyen művészetet ne részesítse támogatásban; a maximum, hogy vessen véget a társadalmi tudat ilyen módon történő negatív befolyásolásának. Az oroszországi társadalom egységének biztosítása, idegen értékek behatolásából fakadó meghasonlásának (*raszkol*) megakadályozása csak egy saját értékrendünkkel összhangban

álló, állampolgári neveléseként fölfogott kultúrpolitika bevezetésével érhető el.”

1

Nu, zajac, pogogyi! – mondhatnánk az egykor Magyarországon is népszerű szovjet rajzfilmsorozat kétbalkezes farkasával, akinek az utolsó pillanatban mindig kicsúszik kezéből a nyúl, mindig pórul jár, felsül, pofára esik, melléfog, mert a furfangos nyúl túljár az eszén, és így minden epizód az öklét rázó, fogát csikorgató farkas fogadkozásával ér véget: „Nu, zajac pogogyi!” Vagyis: „Na, nyúl, megállj csak!” Értsd: „Szorulsz te még! Legközelebb úgyis elkaplak!”

A műfaj szabályai szerint nem lehet kétséges, hogy ez az újabb – a poszt-posztszovjet orosz állam rögválóságban forgatott – epizód, melyben a kultúrpolitikusnak öltözött farkas veszi üldözőbe a „liberális-nyugatos” nyulat (oroszul: liberalno-zapadnyiceszkij zajac), ugyanazzal a fogcsikorgató „nu zajac pogogyi”-val fog véget érni, sőt, ha úgy vesszük, a nyúlfilozófiai konferencia megrendezésével ez vég már kezdetét is vette.

A nyúlfilozófiai konferencia ötletgazdája ugyanis *A nemzeti PR sajátosságai – Oroszország igaz története a Rjurikoktól*

Nagy Péterig című színes-zenés-táncos új történelemkönyv szerzője, a jelenlegi kulturális miniszter, az „egységes kulturális kód atyja”, Vlagyimir Mediniszki volt, aki 2013 végén egy vele készült interjúban elégedetlenségének adott hangot, miszerint a felügyelete alá tartozó tudományos kutatóintézetek az állam pénzét olyan kódolatlan hülyeségek kutatására fecsérlik el, mint például „a nyúl filozófiája”. Mellékes, hogy konkrétan és eléggé el nem ítéhetően ilyen kutatás egyetlen intézetben sem folyt, az államnak épp elég már az is, hogy *folyhatott volna!* Különben is egyre megy, hogy az idegen kódok zsoldjában álló, az orosz állam emlein élőködő filozófusok mit kutatnak: a nyúl filozófiáját, a zerge metafizikáját vagy a székláb fenomenológiáját.

A nyúl legmagasabb helyről történő felemlegetése azonban ezúttal megbosszulta magát. Úgy látszik, nemcsak *lupus in fabula*, hanem *lepus in fabula* is létezik, amikor ugyanis – valamilyen különös névmágia folytán – nem a mesebeli farkas, hanem a mesebeli nyúl bukkan fel váratlanul a helyszínen, ahol nevét kimondták. A nyúl filozófiájának fitymáló emlegetése a hatalom meséjében egyszerűen minden kutatót a nyúl filozófiája felé fordított, akik pár hónap elteltével nagyszabású nemzetközi konferenciát hívtak össze a nyúlkérdés tisztázására. A több napos konferenciára a világ minden részéből seregestül érkeztek a kutatók – köztük neves művészettörténészek, folkloristák, irodalomtörténészek, kulturális antropológusok, nyelvészek –, hogy ötven előadásban mutassák be az új kutatási témát: hogy fest a világ *sub specie lepi*? Csak a nyúl filozófiájának kutatásával közvetlenül megvádolt orosz filozófusok hallgattak

az akadémiai intézetek ketreceiben kelletlenül és komoran. Talán megijedtek, talán bölcsek akartak maradni (si tacuisses, philosophus mansisses), talán fülükbe csengett még a régi intelem Lukács György kis tanmeséjéből, mellyel a filozófus-kulturpolitikus a túlságosan rámenős marxista-leninista nyulakat próbálta kijózanítani egykoron: „a marxizmus-leninizmus csakugyan Himalája a világnézetek között, de a rajta ugráló nyulacska azért nem nagyobb állat, mint a síkság elefántja.”²

Így hát filológusoknak, művészettörténészeknek, mítoszkutatóknak, nyelvészeknek kellett megvédelmeznük a nyúlfilozófiai mundér becsületét. A konferencia központi témája végül is a nyúl mítosza lett. A világ számos kultúrájában ugyanis a nyúl mint trickster, vagyis kópé, csaló, szélhámos, tréfát és ugratást kedvelő trükkmester jelenik meg, akit fortélyos ravaszsága megfoghatatlanná tesz: mindig túljár üldözői eszén, mindig megmenekül a neki állított kelepcékből, kikeveredik az életveszélyes helyzetekből. A trickster-nyúl fölöttébb innovatív: kedveli a játékszabályokat megkerülő vagy felrúgó unortodox megoldásokat, ha győzelméhez, túléléséhez az kell, habozás nélkül bárkit átver, beugrat, és ezen pompásan szórakozik.

A trickster-nyúl legjellemzőbb modern példája Mozart *Don Giovanni*jában a szerelmi kerítő és a biztonsági őr kettős szerepét játszó szolga, Leporelló, akinek neve is „nyulacska” jelent olaszul, s aki – fürgeségének és rafináltságának köszönhetően – gazdája rá nézve legveszélyesebb szerelmi kalandjaiból is ép bőrrel menekül meg. Az érzéki szerelem minden határt leromboló démonialitásának összefüggésében

² Lukács György: *A marxista kritika feladata*. In: Uő: *Magyar irodalom – magyar kultúra*. Gondolat, 1970. 540-541.l.

Leporello alakjában persze a nyúl mint a fékezhetetlen nemi vágy, a fallikus erotika közismert szimbóluma is jelen van. Ennyiben a szolga itt is csupán komikusan lefokozott párja az úrnak – Don Juannak –, aki a komoly trickster, de nem csupán szélhámosságai, gonosz tréfái, szerelmi csínytettei okán, hanem már-már karikatúrába hajló, nyúlszerű üzekedési vágya, és ennek szapora beteljesülései miatt is, melyeket a nevezetes „leporello” – azaz a Nyulacska által vezetett széthajtható szerelmi katalógus – örökít meg. A görög mitológia és az észak-amerikai indián mitológia trickstereit összehasonlítva – Kerényi Károly azt írja, hogy „a Trickstert legjobban talán az a tény jellemzi, hogy szerepét betöltheti a fallosz. (...) A Trickster természete ellenségesen áll szemben minden határral, nyitva áll előtte minden. Még állatokkal is egyesülhet, mert nemisége nem ismer határokat, még azokat sem, amelyek a nemek között húzódnak. Mértéktelen fallikussága nem szorítkozhat egyetlen nemre: átváltozhat menyasszonnyá és anyává is, a menyegző kedvéért, vagy csak tréfából. (...) A dionüszoszi extázis funkciója ugyanaz, mint a Trickster mítoszáé: minden felszabdáló, elválasztó határ lerombolása, beleértve a nemek közötti határokat is.”³ (Mindezt – Kerényi szerint – még a kétnemű, fallikus istenség, Priaposz misztériumai is alátámasztják.)

A trickster-nyúl alakja szinte minden nép folklórában felbukkan: a tibeti folklórban például egy *Jo* nevű agyafúrt nyúl alakjában, aki fájdalmasan kíméletlen csínyeiről nevezetes. Az afrikai mandák meséinek legnépszerűbb hőse a róka eszén is

³ Lásd in: Paul Radin: *The Trickster: A Study in Native American Mytologie*. Commentaries by Karl Kerényi and C. G. Jung. Schocken Books, New York, 1956. (Első megjelenése németül: *Der göttliche Schelm*. Rhein-Verlag, Zürich, 1954. Mit Karl Kerényi und C.G.Jung)

túljáró, agyafúrt nyúl. Innen került át a fekete rabszolgák közvetítésével az Egyesült Államok folklórába is, mint azt Rémusz bácsi magyarul is kedvelt meséi mutatják. Ezekben a történetekben Nyúl Koma (Br'er Rabbit, Brother Rabbit) újra meg újra becsapja, megleckézteti Róka Komát (Br'er Fox). Az igazi ravaszdi nem a nyúlra fenekedő róka, hanem a nyúl (nota bene: a fentebb idézett szovjet rajzfilmsorozatban – a *Nuka, pogogyi*-ban is ez az archaikus-mitikus trickster-nyúl kel életre és jár túl a farkas eszén). De – mint a konferencia egyik nyelvész előadója rámutatott – ugyanez a trickster-jelentés aktualizálódik az orosz nyelv olyan szófordulataiban, mint a „jehaty zajcem” (nyúlként utazni), ami annyi, mint jegy nélkül utazni, vagyis bliccelni, lógni, potyázni. Általában az, amit „nyúlként” csinál valaki, arra utal, hogy engedély nélkül, törvénytelenül, a szabályokat megkerülve csinálja. Már az 1917 előtti tőzsdei zsargonban ilyen értelemben nevezték nyulaknak (tőzsdenyulaknak) a hivatalos esküt nem tett, tehát a törvényt megkerülve ténykedő tőzsdei alkuszokat. Ezekben a kifejezésekben rendre a nyúl mitologikus trickster-alakja rémlik fel: átveri az ellenőröket, kijátssza a jogot, fortéllyal, fürgeséggel szerzi meg a hatalmat, lopja el a pénzt, vagy amit csak akar. A szegényeket is skrupulusok nélkül becsapó szélhámos figuráját csak árnyalatok választják el a szegényeknek igazságot szolgáltató, csak az uraktól lopó kópé (például Robin pajtás) alakjától, ez utóbbit pedig a kulturhéroszétól (például Hermészétől vagy Prométheuszétól), aki kulturjavakat lop az embereknek az istenektől. Még a rubel „nyulacskaként” (zajcsik) emlegetésében is ez a trickster-jelentés artikulálódik, hiszen a „pénz nyula” is megfoghatatlan, a pénz is nagy kópé és

mókamester, könnyen eltűnik és felbukkan, gyakran kerüli meg a törvényeket. (A „zajcsik” eredetileg csak a legkomolytalanabb posztszovjet pénznem, a belorusz rubel beceneve volt, egy nyulat ábrázoló címlet okán, de miután ezt 1995-ben kivonták a forgalomból, az orosz szlengben a rubel általános megnevezése lett, és már nem a szóban forgó címletre, hanem a pénz csalóka természetére utal.)

2

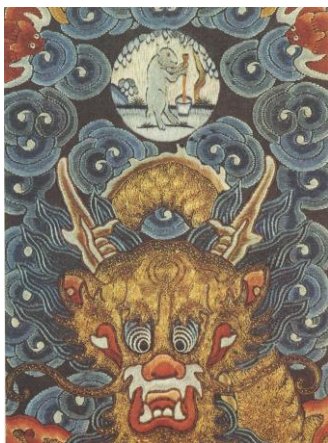
A trickster legfőbb fortélyja az átváltozás: gyakran bújik ki ezzel a trükkkel szorult helyzetéből, becsapva, átrázva üldözőit. Az átváltozás legátfogóbb értelme – mint azt Elias Canetti elemzi *Tömeg és hatalom* című esszé-könyvében – a szökés, a kimenekülés valamilyen halálos veszélyből. Az átváltozás egyfajta varázsfortély. Így változik át a varázsmesékben a gonosz varázsló (boszorkány) elől menekülő mesehős helyzetről-helyetire valami mássá, az utolsó pillanatban csúszva ki üldözője kezei közül: átbucskázott a fején és nyúllá változott, aztán hallá, és így tovább a teljes megmenekülésig. Nem csoda, hogy *A nyúl filozófiája* konferencián terítékre került egy nagy német átváltozóművész Joseph Beuys életműve, akit nem miniszterek nyulaztak le, hanem ő maga nyulazta magát, melldöngetve és büszkén, „rámenős nyúlként” rontva neki minisztereknek és akadémikusoknak. (Jelena Lazareva elemezte egy órás előadásában a fluxus koronázatlan királya, Joseph Beuys nyúlprémbe és döglött nyulakban gazdag életművét.) Nos,

Beuys, aki egy vállára kanyarított nyúlprém varázseszközét használta átváltozásához, egyenesen az emberi fajból kívánt kiszabadulni. A kérdésre, hogy „Miért visel magán mindig egy darab nyúlprémet?”, öntudatosan így válaszolt: „Mert én egy nyúl vagyok. (...) Tehát nem ember. – S mikor lett önből nyúl? – Már nagyon korán voltak állatokkal kapcsolatos élményeim. De egészen biztos, hogy akkor lettem nyúl, amikor akadémiai tanár lettem, és hallottam, hogyan beszélnek az emberek a művészetről és az idővel kapcsolatos problémákról. Egész biztos, akkor lettem ilyen rámenős nyúl. És ez idővel odáig fajult, hogy egyszer azt mondtam, az egész ideológiai vitát illetően – különösen a dogmatikus marxizmus körül folyóra gondolok –, hogy akár egy döglött nyúl is nagyobb hatást gyakorolhatna a forradalomra, azaz a társadalom átalakítására, mint az elmélet. – Hogyan? – Már kifejtettem. És emiatt nem akarok többé ember lenni, hiszen ezek az emberek nem csinálnak forradalmat. De egy nyúl megcsinálja. Én egy nyúl vagyok, és ez biztos.”⁴

Beuys nyúllá való átváltozását – a halál torkából való második világháborús megmenekülésének csodájára vonatkoztatva – feltámadásként, új, másik életre születésként értelmezte, hiszen csakugyan: a test feltámadása is átváltozás – metamorfózis. Ráadásul a nyúl a keresztény ikonográfiában gyakran Krisztus-allegória. Beuys maga is utal erre, mikor a neki feltett interjú-kérdésre – „Művész volt-e Krisztus?” – így válaszol: „Feltétlenül. Ez vitán felül áll. A feltámadás vonatkozásában, úgy gondolom, ő volt talán a legnagyobb

⁴ *Beszélgetés Joseph Beuys-szal: „Én egy egészen rámenős nyúl vagyok”.* In: *Kortárs képzőművészeti szöveggyűjtemény.* 1995.132-133.l.

művész.”⁵ A nyúl mint *alakoskodó* trickster története más vallási mítoszokban is a haláltól való megváltással, a halhatatlansággal és újjászületéssel szövődik össze: „Buddha egyik előző életében éhezett; tűzbe vetette magát egy nyúl, hogy legyen neki eledele. Buddha kárpótlásul a holdra küldte az állat lelkét. Azóta egy akácfa alatt, varázsmozsárban töri ott a Nyúl mindazt a gyógyszert, amely a halhatatlanság elixírjéhez kell. Egyes tájakon »doktornak« vagy »nemes nyúl«-nak nevezi a népnyelv ezt a Nyulat.” – ismerteti a kínai buddhista mítoszt Jorge Luis Borges a *Képzelt lények* könyvében.⁶

A német képzőművészet történetében Beuys nagyszabású nyúlása persze nem előzmények nélkül való. Noha Albrecht Dürer nem vált nyúllá, kétségtelen, hogy 1500-ban készült *Önarcképén* kívül, melyen prémes (nyúlprémes?) köntösben látható, leggyakrabban a két évvel később készült *Fiatal mezei nyúl* címen ismert lenyűgöző akvarelljével *azonosítják* őt.

⁵ I.m. 130. l.

⁶ Jorge Luis Borges: *Képzelt lények* könyve. Helikon Kiadó, 1988. 59.l. Lásd még: *A holdbéli nyúl. Válogatás Jorge Luis Borges társszerzővel írt műveiből.* Európa, 2000. 9-167.l.

Ilyenformán ez is fölfogható egyfajta önarcképként, melyen a művész belső mivolta, belső lényének képe – egyebek mellett megfoghatatlan technikai virtuozitása – örökítődik meg. Egyébként *Az Albertina gyökerei – Dürertől Napóleonig* című időszak kiállításon – több mint tíz év után – éppen most, a szentpétervári nyúlfilozófiai konferenciával szinte egy időben állították ki Bécsben Dürer fiatal mezei nyulát, az Albertina büszkeségét, legféltettebb kincsét, bizonyos értelemben emblémáját. Maga az időszak kiállítás oly mértékben e nyúl körül forgott, hogy a látogatónak végül kedve lett volna agyoncsapni: már a jegypénztáraknál, az előtérben a fiatal mezei nyúl hatalmas rózsaszínű szobormásolata fogadta, távozásakor pedig a múzeumi butikon keresztülhaladva, mást sem láthatott, mint Dürer nyulát – minden felületen, kicsiben és nagyban, albumokon és postereken, képeslapokon és papírzsebkendőkön, kalendáriumokon és tolltartókon. Meglehet, e nyúlkép túltengése, ami amúgy nagyon is megfelel a nyúl szapora természetének, talán csak egyfajta titkos rokonszenvtüntetés volt a Szentpéterváron üléselő konferencia mellett, egyszersmind kedélyes osztrák fricska az orosz filozófiát nyúltalanítani kívánó kultuszminiszternek és az ő egységes kulturális kódjának.

Beuys *Hogyan magyarázzuk meg a képeket egy döglött nyúlnak?* (How to Explain Pictures to a Dead Hare) című elhíresült 1965-ös performanszával kívánta bizonyítani, hogy egy döglött nyúlban több részvét van a művészet és a filozófia iránt, mint bármely döglött állam miniszterében, kivált

kultuszminiszterében és akadémikusában. E performanszában – a leírások szerint – fejét mézzel kente be és aranyport hintett rá, jobb cipőjére acéltalpat, a balra nemeztalpat szerelt, így szimbolizálva akciójának „megalapozottságát” és azt a „lelki meghittséget”, amelyben aztán három órán keresztül magyarázta képeit karosszékben ülve a térdén fekvő döglött nyúlnak, szavak nélkül fintorokkal és grimaszokkal, heves gesztikuláció kíséretében.

De amiként Beuys átváltozós nyúlperformanszai nem a semmiből jöttek, hatásuk is messze túlnyúlt saját korán. Nemcsak Bukta Imre tarisznyás-aktatáskás nyúl-ornamentikájára,

nemcsak az újvidéki születésű Nikola Džafo *Lepus in fabula* című retrospektív kiállítására és *Nyúlmúzeum* című nagyszabású projektjére gondolok, amely interneten már megtekinthető, hanem – a Beuys performanszára való közvetlen visszautalás okán – Richard Baxter 2004-es *Halott mezei nyúl amint az életet magyarázza a művésznek* (Dead Hare Explaining Life to The Artist) című festményére, amely voltaképp egy vásznon megdermedt performansz: valahol a korai 50-es évek – az *Utolsó mozielőadás* – Amerikájában, szürreálisan sivatagos vadnyugati táj háttérén, gépkocsija előtt guggol a művész, kezében mikrofont tartva a porban fekvő döglött nyúl elé (mintegy mikrofonvégre

kapja őt). Itt, *mint látjuk*, a döglött nyúl beszél a művésznek, de ő nem a képeket, hanem az életet magyarázza, ugyanúgy némán, szavak nélkül, ahogyan Beuys magyarázta képeit a térdén fekvő döglött nyúlnak.

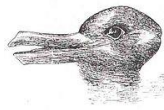
3

Mint már mondtam: orosz filozófusok előadásai nem szerepeltek *A nyúl filozófiája* konferencián. De akár tüntetőleg – sértett szakmai hiúságból –, akár alamuszsiságból – újabb költségvetési támogatásokra spekulálva – maradtak távol a konferenciáról, rosszul tették. Hallgatásukra nincsen mentség. Hiába hivatkoznának Wittgensteinre, aki azt írta egykoron: „Semmit sem mondani, csak amit *mondani* lehet”⁷, mert ő itt kifejezetten a filozófiára gondolt, mint értelmetlenségre, nem pedig a nyúlra, aki egyáltalán nem értelmetlenség, és Wittgenstein maga is elég gyakran szóba hozta, természetesen nem filozófiai értelemben, mert ez

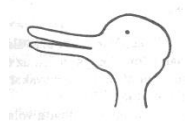
⁷ Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. (6.53.) Akadémiai Kiadó, 1989.

értelmetlenség lett volna, mivel – mint írja – „a legtöbb kijelentés, amelyet filozófiai problémákról leírtak, nem hamis, hanem értelmetlen. Az ilyen jellegű kérdésekre tehát egyáltalán nem tudunk választ adni, mindössze értelmetlenségüket állapíthatjuk meg. A filozófusok kijelentéseinek és kérdéseinek többsége abból származik, hogy nem értjük nyelvünk logikáját. (...) A legmélyebb problémák tulajdonképpen nem problémák.”⁸ Nyilvánvalóan a nyúl problémáját is beleértve. Kétségtelen, hogy ezen a ponton a korai vagy ifjú Wittgenstein álláspontja vészesen közel kerül az orosz kultuszminiszter álláspontjához, alakilag jószerével egybeesik azzal, ám elég egy váratlan aspektusváltás és kiderül, hogy éppoly távol van tőle, mint Joseph Jastrow optikai érzécsalódások elemzéséhez készült illúziógyűjteményében a nyúlfej a kacsafejtől (*Jastrow's rabbit-*

duck illusion).

A szavak filozófiai használatát mindennapi alkalmazásukra visszavezető és ezáltal a fogalmak légvárakat leromboló⁹ kései vagy idős Wittgenstein maga is Jastrow alaklélektani vizsgálatainak azt az ábráját vette kölcsön, amelyet „lehet nyúlfejnek vagy kacsafejnek látni”.

Wittgenstein hangsúlyozza, hogy ez esetben nem valóságos nyúlról, hanem képnyúlról van szó, de ez mit sem változtat azon, hogy mindenféle fogalmi közvetítés (absztrakció,

⁸ I.m. (4.003.)

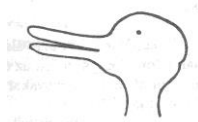
⁹ „Honnan meríti ez a vizsgálódás a jelentőségét, holott csakis szétzúzni látszik mindent, ami érdekes, azaz mindent, ami nagy és fontos? (Úgyszólván minden épületet, csak kötörmelékét és sített hagyva hátra.) Ám nem rombolunk le mást, csak légvárakat, és szabaddá tesszük a nyelv alapját, amelyen ezek a légvárak álltak.” (Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, 1998. 80.1.)

definíció, osztályozás) nélkül a képet nyúlnak észleljük. „Látok két képet; az egyiket az NY-K-fej (így jelöli Wittgenstein a nyúlakcsa-fejet) nyulakkal, a másikon kacsákkal van körülvéve. Következik-e ebből, hogy a két esetben valami mást látok?”¹⁰ Tehát ugyanazt látom-e, csak másnak-másnak, vagy tényleg mást látok, nem pedig más módon látom ugyanazt hol ennek, hol annak? A lényeg az, hogy amikor mutatnak nekem egy képnyulat és megkérdezik mi ez, közlöm észleletemet és azt mondom: „Ez egy nyúl”. Wittgenstein nyomatékosan kiemeli, hogy az aspektusváltás nem valamilyen szubjektív benyomás függvénye, nem így vagy úgy, ennek vagy annak látok valamit, hanem ezt vagy azt látom. „Csupán” az aspektus változik. „»De hát mégiscsak azt mondanád, hogy a kép most mindenestől megváltozott!« De mi az, ami más: a benyomásom? Az állásfoglalásom? – Mondhatom ezt? A változást mint észleletet írom le, egészen úgy, mintha a tárgy a szemem előtt változott volna meg.” Nos, kétségkívül hic Rhodus, hoc salta est: itt ugrik a filozófus a vízbe, itt, ezen az ugróponton léphettek volna elő (kellett volna előlépniük) Wittgenstein köpenyéből az orosz politikafilozófusoknak, ím-ígyen szólva a szentpétervári konferencia, sőt, talán az egész tudományos világ összes becsületes nyulához:

Nos, hölgyeim és uraim, szó szerint ez a helyzet ma a demokráciával szerte Kelet-Európában – az Uraltól a Kárpát-medencén át, le az Adriáig: *a kép mindenestül megváltozott* – a kacsafejből nyúlfej lett. Mondhatom-e azt, hogy a benyomásom vagy az állásfoglalásom lett mássá? Nem, a változást észleletként írom le, mintha a demokrácia a szemem előtt változott volna

¹⁰ *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, 1998. 283.1.

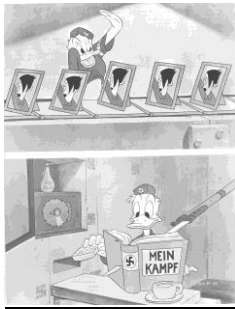
meg, noha az alakzat (államforma, jogi keretek, parlamentarizmus stb.) azonos. Mi történt? Mi volt az illúzió? A rendszerváltás? A demokrácia? Hol következett be az aspektusváltás és miért? Nem a saját meggyőződésemet, az értelmezésemet erőszakolom-e rá egy politikai alakzatra, amely ugyanaz, de amelyet most egészen másnak látok? Vajon csak azért, mert ilyennek akarom látni: nyúlfejnek kacsafej helyett? De hiszen csak észleletemet közlöm, amikor megállapítom, hogy nyúlfej helyett most kacsafejet látok, anélkül, hogy maga az

alakzat megváltozott volna. Azt, hogy közben mi megy végbe a fejben, egyáltalán végbemegy-e valami, nem tudhatom, következésképp nem is firtatom. Ez ugyanis már a misztika – az állammisztika – területe. Wittgensteint parafrázálva: Nem az a misztikum, hogy milyen a demokrácia, hanem az, hogy van.

A filozófia fogalmi bűvészkedéseit értelmetlenségekként megvilágító Wittgenstein nyilvánvalóan az övével rokon törekvést fedezett fel Jastrow alaklélektani törekvéseiben, melyek – többek között – arra irányultak, hogy az egykor divatos spiritualizmus és okkultizmus bűvészkedéseit egyszerű érzécsalódásokként mutassa be. Hasonlóképpen áll a helyzet ma a hivatalos politikatudomány fogalmi bűvészkedéseivel (szuverén demokrácia, unortodox demokrácia, illiberális demokrácia stb.), amelyek arra irányulnak, hogy a nyúlfejet kacsafejnek lássuk. Attól függ, a demokráciát nevezzük-e nyúlnak vagy az autokráciát kacsának. Ismeretes, hogy Donald kacsa már a

nácikkal, sőt, magával Hitlerrel is szembeszállt a második világháború alatt készült amerikai propaganda-rajzfilmekben,

úgyhogy a kacsáknál inkább a nyugati, az atlantista vagy angolszász típusú liberális demokrácia emblematikus állatmaszkja lehetne. Már állandó hápogása is erre utal. Megfordítva viszont, a nyúl – mint a már hivatkozott „Nu, zajec pogogyi” című szovjet rajzfilm megfoghatatlanul trükkös hőse példázta – inkább a keleti, a hatalomtechnológiai innovációban, unortodox fortélyokban és csínytevésekben utolérhetetlen eurázsiai-turáni típusú populista vezérdemokrácia névalakja.

Valóban az orosz és a magyar vezérdemokráciát is egyszerű aspektusváltás révén lehet demokráciának és autokráciának nézni: anélkül, hogy bármit belevetítsünk, belemagyaroznánk, átértelmeznünk, egyszer ennek, másszor annak bizonyul. Az orosz talán inkább kacsafejnek, a magyar nyúlfejnek. A kacsanynyúlfejű vezérdemokrácia tagadhatatlanul föladja a leckét politikafilozófusnak és nyelvfilozófusnak egyaránt, ugyanakkor bizonyos játékteret, manőverezési teret biztosít a vezér számára. Hiszen mindannyiszor, amikor nyúlnak nézi valaki, nyúlként próbálják lejáratni, joggal mutathat az alakzatra azzal, hogy éppannyira nézhetnék őt kacsának is, és ha nem ezt teszik, akkor vakok vagy elvakultak (idegen érdek, rossz szándék, hamis ideológia mozgatja őket, az ellenség zsoldjában állnak stb. stb.).

Ám a dolog nem azon fordul meg, mit minek nevezünk, hanem az alakzaton, amelyet egyszer kacsafejnek, másszor nyúlfejnek, egyszer demokráciának, másszor autokráciának látunk. Wittgenstein azonban különbséget tesz egy aspektus „állandó látása” és egy aspektus „felvillanása” között. Innen nézve azt mondhatjuk, hogy minden létező demokrácia – liberális és illiberális – ugyanannak a kacsanýúlfej-alakzatnak felel meg, de míg az egyikben a liberális alkotmányosság aspektusát látjuk állandónak és az autokrácia aspektusa felvillanás-szerű, addig a másikban – éppen fordítva – az autokrácia aspektusa állandó és a liberális alkotmányosság felvillanás-szerű.

Valamilyen fordított világ ez. Itt a hatalmasra nőtt nyúl viszi vadász helyett a puskát, sőt, kíméletlenül le is vadássza a vadászokat, ha kell. Magán kívül nem tűr más vadászokat az erdőben. Hieronymus Bosch *Ezeréves Birodalom* című triptichonjának jobb belső szárnyán láthatjuk ezt az óriásnyulat, a pokollá vált földi világ apokaliptikus nyüzsgéséből kiemelkedve, szájához vadászkürtöt emel, hátán vadásztáska, kezében vadászlándzsa. A kép allegorikus szövetét felfejtő Wilhelm Fraenger így értelmezi ezt a jelenetet: „ő maga most tért vissza a szerencsés vadászatról, s ahogy közmondásosan erotikus hajlamú baknyúlhoz illik, egy szajhát zsákmányolt, akit viszont lábuknál fogva rúdra akasztott nyulak gyanánt cipel hazafelé.”¹¹ Azt, hogy ki vagy mi lehet a szajha, nem lehet megmondani – hol „ennek a szegény kurva országnak” hol „annak a szegény kurva demokráciának” látszik –, de az egyértelmű, hogy levadászták és cipelik hazafelé.

¹¹Wilhelm Fraenger: *Hieronymus Bosch*. Corvina, 1982. 54.1.

